

بررسی تأثیر مدیریت عشایری بر تغییرات پوشش گیاهی مراتع قشلاقی سرگچ بیسیم مسجدسلیمان

علی محبی*؛ محمد حسن زاده^۲؛ مهدی رضائی^۳

۱- استادیار پژوهشی، موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی،

تهران، ایران

۲- مرکز آموزش و تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان خوزستان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج

کشاورزی، تهران، ایران

۳- استادیار دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران

(تاریخ دریافت ۱۳۹۵/۰۵/۰۰-تاریخ پذیرش ۱۳۹۷/۰۷/۰۰)

چکیده:

به دلیل محدودیت‌های مدیریت دولتی، موضوع امکان‌سنجی واگذاری مجدد مدیریت مراتع به عشایر مطرح شده است. از این رو ورود به مسئله از مسیر متکی به تحقیق، منطقی تشخیص داده شد و مراتع قشلاقی سرگچ بیسیم مسجدسلیمان طایفه حمله از ایل بختیاری به عنوان پایلوت انتخاب شد تا تأثیر مدیریت عشایر بر تغییرات پوشش گیاهی در این منطقه آزموده شود. شاخص‌های مورد ارزیابی پوشش، ظرفیت، وضعیت، گرایش و درصد بهره‌برداری در دو مرحله قبل از ورود و پس از خروج عشایر از مراتع تعیین شد. مراحل تحقیق به مدت سه سال از سال ۱۳۹۵ آغاز گردید. بدین منظور ۲۰ پلات ۱ متر مربعی، در طول دو ترانسکت ۵۰۰ متری مستقر شده و با استفاده از شیوه نمونه‌برداری تصادفی-سیستماتیک، شاخص‌های تعریف‌شده محاسبه شد. نتایج تحلیل نشان داد که بیشتر پروانه‌داران فاقد دام بودند و در مقابل هیچ یک از دامداران حاضر در عرصه، پروانه نداشتند. همچنین نتایج ارزیابی‌های پوشش گیاهی نشان داد که وضعیت و گرایش مرتع قبل از ورود و بعد از خروج عشایر از مرتع در تیپ ۱ به ترتیب متوسط و منفی و برای تیپ ۲ ضعیف و منفی بود. به همین ترتیب ظرفیت در هکتار در طول دوره بهره‌برداری در هر دو تیپ کاهش یافت. درصد بهره‌برداری نیز در تیپ ۱ در سال آخر افزایش یافت و در تیپ ۲ کاهش محسوسی نشان داد. براساس نتایج تجزیه واریانس پارامترهای مختلف پوشش گیاهی، اثر سال‌های مختلف آماربرداری بر همه پارامترها در سطح ۱ درصد معنی‌دار بود. برپایه مقایسه میانگین‌ها نیز مقدار تولید در سال اول ۹۲/۴۳۳ و در سال آخر ۷۲/۸۲۳ کیلوگرم در هکتار بود. ظرفیت مرتع نیز ۰/۲۷۱۷ و ۰/۲۰۵ واحد دامی در هکتار و درصد بهره‌برداری نیز ۴۱ و ۴۵ درصد بود. در کل، تأثیر مدیریت مشارکتی تعریف‌شده در بهبود شرایط مراتع قشلاقی سرگچ بیسیم مسجدسلیمان ضعیف ارزیابی شد. همکاری ارگان‌های مرتبط با نمایندگان عشایری در کنار پیگیری جدی نمایندگان مذکور، نتایج سودمندتری برای مرتع و مرتعداران در پی خواهد داشت.

کلید واژگان: کوچ، مدیریت مشارکتی، مراتع عشایری

۱. مقدمه

کل در طی سال‌های اخیر از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۱ سالانه بالغ بر ۷ درصد بوده است (Anonymous, 2016). همان‌طور که اشاره شد دامداری و کوچ در نظام دامداری عشایری از دیرباز وجود داشته است. از مهم‌ترین کارکردهای این نظام، تأثیر مثبت آن بر وضعیت مراتع به‌دلیل حضور غیردائمی دام در مرتع است. نمود تغییر نحوه مدیریت کوچ و مرتع، در نقش دولت در تنظیم تقویم کوچ و مدیریت اجرایی آن به‌جای مدیریت عشایر مشاهده می‌شود. با توجه به محدودیت‌های نظام دولتی، به نظر می‌رسد واگذاری این مسئولیت به عشایر و فراهم کردن زمینه فعالیت آنها در این خصوص، از راهکارهای برون‌رفت از وضع نامناسب و ناکارآمد نظام دولتی مدیریت مراتع عشایری باشد که علی‌رغم هزینه‌های زیاد برای دولت موفقیت قابل قبولی در پی نداشته است، بازگرداندن این مسئولیت به عشایر با توجه به تغییر و تحولات مختلف در کشور از جمله تغییر در مراتع میان‌بند و تغییر کارکرد ساختارهای ایلی و طایفه‌ای در عشایر بدون پشتوانه علمی تحقیقاتی ساده‌انگارانه به نظر می‌رسد. از این‌رو مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور، سازمان امور عشایر و سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، وارد شدن به این موضوع را از مسیر متکی به نتایج تحقیق امری منطقی تشخیص داد و انجام تحقیقی با هدف بررسی تأثیر مدیریت مشارکتی بر تغییرات پوشش گیاهی مراتع قشلاقی سرگچ بیسیم مسجدسلیمان موضوعیت یافت. در همین زمینه نمایندگان از سوی عشایر معرفی شدند و تفاهم‌نامه‌ای چهارجانبه به شماره ۲۷۸/۵/۲۴۶ مورخ ۱۳۹۵/۱/۲۳ بین ارگان‌های یادشده و نمایندگان عشایر مبنی بر احاله مدیریت مراتع مذکور به عشایر و حمایت دستگاه‌های مذکور از آنان

براساس نتایج سومین سرشماری اجتماعی-اقتصادی عشایر کوچنده (سال ۱۳۸۷)، تعداد ۱ میلیون و ۱۸۶ هزار و ۳۹۸ نفر جمعیت عشایری در قالب ۲۱۲۷۷۲ خانوار، ۱۰۴ ایل و ۵۵۲ طایفه مستقل و ۱۹۸۴۰ کوچک‌ترین رده ایلی در ۳۰ استان کشور به شیوه الگوی زیست عشایری شبانی زندگی می‌کنند. این جمعیت در هشت ناحیه ریشی به شرح شمال، شمال غرب، شمال شرق، غرب، جنوب غرب، جنوب شرق، مرکز و شرق پراکنده شده‌اند و قلمرو آنان عرصه‌ای بالغ بر ۶۰ درصد فضای جغرافیایی کشور را شامل می‌شود. بررسی روند رشد جمعیت عشایر کشور طی چند دهه گذشته نشان‌دهنده کاهش نسبت جمعیت عشایر کشور در مقایسه با جمعیت کل کشور است. این نسبت در سال ۱۳۸۷ به ۱/۸ درصد جمعیت کل کشور رسید. دام منبع اصلی ثروت و سرمایه عشایر است. در سال ۱۳۸۷، سرمایه دامی عشایر کوچنده بالغ بر ۲۴ میلیون واحد دامی بود که حدود ۲۸ درصد دام سبک و ۴ درصد دام سنگین کشور را شامل می‌شد. بخش عمده عشایر (۸۶/۴ درصد) دارای دام کوچک هستند که حدود ۷۰ درصد تعریف آنها وابسته به مرتع است. عشایر سالانه حدود ۹ میلیون واحد دامی مازاد بر نیاز وارد بازار می‌کنند که بالغ بر ۱۶۲ هزار تن (۲۰ درصد تولید گوشت قرمز کشور) است. افزون‌بر آن، ۴۰۰ هزار تن شیر و ۱۴ هزار تن پشم، بخش دیگری از تولیدات دامی عشایر است. با مقایسه سه سرشماری سال‌های ۱۳۶۶، ۱۳۷۷ و ۱۳۸۷، سالانه به‌طور متوسط تعداد دام قابل عرضه ۲/۲ درصد، تولید گوشت ۲/۹۵ درصد، اراضی آبی ۶/۹ درصد، باغ‌ها ۱۵ درصد و کل تولیدات ۴ درصد رشد داشته است. رشد

سیاسی در کنار نیاز به بازنگری کلی در راهبرد جوامع مردم‌نهاد متمرکز ضروری است (Nelson & Agrawal, 2008). محققان اخیر براساس تحقیقات خود در کشورهای آفریقایی بوتسوانا، کنیا، موزامبیک، تانزانیا، زامبیا و زیمبابوه اعلام کردند که میل به واگذاری مدیریت منابع طبیعی از سوی دولت به جوامع محلی، با میزان درآمد قدرت‌های سیاسی همبستگی دارد. همچنین قدرت‌های مرکزی درصدد حفظ قدرت کنترلی خود بر منابع طبیعی‌اند. بعضی موقع جوامع محلی اجرای پروژه‌ها را فرصتی برای دریافت پول از قبیل گرانت‌های ایالتی می‌دانند. از این‌رو این مشارکت از نوع مشارکت واقعی نخواهد بود. این نوع همکاری به تخریب شدید و مجدد منابع منجر خواهد شد. Randrianalijaona (2008) در ماداگاسکار نشان داد که پروژه‌های مشارکتی در صورتی موفق‌اند که کانال‌هایی را برای درآمد مردم بومی ایجاد کرده باشند. بدین ترتیب آنها از اعتبارات خارجی بی‌نیاز خواهند شد و پروژه‌ها تداوم خواهد یافت. بنابراین با در نظر گرفتن مباحث یادشده و ضرورت معرفی الگوهای جایگزین مدیریت کنونی عرصه‌های مرتعی این تحقیق با هدف بررسی تأثیر مدیریت مشارکتی بر تغییرات پوشش گیاهی مراتع قشلاقی سرگچ بیسیم مسجدسلیمان به اجرا درآمد.

۲. مواد و روش‌ها

۲-۱. منطقه پژوهش

مراتع سرگچ بیسیم موسوم به پلاک ۷ اصلی بخش ۳ شوشتر با نام گندمکار در بخش مرکزی شهرستان مسجدسلیمان دهستان جهانگیری واقع شده است. این منطقه جزئی از منطقه رویشی نیمه‌استپی گرم استان خوزستان است. فاصله مذکور تا شهر

منعقد شد و مراحل مطالعاتی پروژه به مدت سه سال از مهر ۱۳۹۵ آغاز شد. با اینکه درباره موضوع پژوهش مطالعات و تحقیقات کاربردی مستقیم انجام نگرفته، (Behzad (2012) مناسب‌ترین راه مدیریت مراتع را واگذاری کامل امور به خود بهره‌برداران و استفاده از قرقبانان انتخاب‌شده توسط خود عشایر معرفی کرده است. (Yousefi et al., 2014) در اجرای طرح مدیریت پایدار منابع طبیعی مبتنی بر مشارکت جوامع محلی، کارکرد جوامع محلی در مدیریت پایدار منابع طبیعی (تجربه موفق پروژه بین‌المللی - RFLDL خراسان جنوبی، سرایان) را تشریح کردند و بیان داشتند که شیوه مدیریت مبتنی بر جامعه محلی ابزاری مناسب برای پایداری منابع طبیعی است. نکته مهم این است که مدیریت مشارکتی همیشه موفق نیست. این موضوع در برخی تحقیقات (Feeny et al., 1990; Blaikie, 1996; Jones & Murphree, 2004; Hutton et al., 2005) اثبات شده است. برخی محققان (Child & Dalal-Clayton, 2004; Jones & Murphree, 2004; Murphree, 2004) گزارش کردند که تمرکززدایی در تحلیل مدیریت مشارکتی بسیار مهم است. نبود سیاست تمرکززدایی مانع اجرای مدیریت مشارکتی است. برخی محققان (Poissonnet et al., 2006; Vermeulin, 1997) علت شکست بسیاری از پروژه‌های مشارکتی را مدرن و تجملی بودن قوانین و تناسب نداشتن قوانین منابع طبیعی با سنت‌ها و فرهنگ مردم محلی می‌دانند. (Ostrom (2007) معتقد دارد که برای مشکلات پیچیده، راهکار واحد مؤثری وجود ندارد. مسئله مهم مشخص کردن نحوه ساماندهی پروژه مشارکتی و ارتباط بین دولت مرکزی و جوامع محلی است. در کشورهای در حال توسعه درک شرایط اقتصادی و

انعقاد تفاهم‌نامه

این مراحل در مراتع قشلاقی طایفه حموله از ایل بختیاری در سرگچ بیسیم مسجدسلیمان به شرح زیر صورت پذیرفت. این طایفه همکاری خود را برای اجرای پروژه اعلام کرده بود.

- نشست‌های مشترکی با عشایر، سازمان امور عشایر، دفتر امور مراتع کشور و مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع برای هماهنگی درباره نحوه واگذاری و توافق در نحوه حمایت‌های قانونی از نمایندگان عشایری برگزار شد؛

- نشست‌های مشترک توجیهی با عشایر در خصوص نحوه مدیریت مرتع تشکیل شد؛

- نمایندگانی توسط عشایر تعیین شد که ارگان‌های ذی‌ربط و مجری به‌منظور پیگیری و هماهنگی‌های لازم معرفی شدند؛

- تفاهم‌نامه چهارجانبه شماره ۲۷۸/۵/۲۴۶ مورخ ۱۳۹۵/۱/۲۳ بین نمایندگان عشایر و ارگان‌های مذکور درباره نحوه همکاری و حمایت از عشایر در مدیریت مرتع تنظیم و امضا شد؛

- در نهایت مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور، تأثیر این شیوه مدیریت بر تغییرات پوشش گیاهی مرتع مدنظر (ظرفیت، وضعیت، گرایش و درصد بهره‌برداری) را در دو مرحله قبل از ورود عشایر به منطقه و بعد از خروج آنان از منطقه به شرح زیر بررسی کرد:

۲-۳-۴. تأثیرات مدیریت مشارکتی بر تغییرات

پوشش گیاهی طی مراحل زیر ارزیابی شد:

- تعیین فهرست فلورستیک منطقه؛
- شناسایی و تعیین تیپ‌های گیاهی؛
- ارزیابی شاخص‌های ظرفیت، وضعیت، گرایش و

مسجدسلیمان حدود ۵ کیلومتر و تا اهواز حدود ۱۰۵ کیلومتر است. ارتفاع منطقه از سطح دریا ۳۲۰/۵ متر، متوسط دمای سالانه ۲۵/۷۲ درجه سانتی‌گراد، اقلیم منطقه براساس شاخص‌های دوماتر نیمه‌خشک گرم و متوسط بارندگی سالانه ۴۲۴/۳۴ میلی‌متر است.

۲-۲. جمعیت بهره‌بردار در منطقه پژوهش

عشایر این سامانه لرزیان و از ایل بختیاری هستند. کل مساحت مرتع ۳۷۵۲/۶۰۲ هکتار است. ییلاق این طایفه دشت لاله و ازگون شهرستان کوهرنگ استان چهارمحال و بختیاری است. یافته‌های تحلیل محبی و همکاران (۱۳۹۷) در منطقه نشان می‌دهد که ۳۲ دامدار دارای پروانه‌اند که از این تعداد ۱۶ نفر (۵۰ درصد) فوت کرده‌اند، ولی علی‌رغم تاکید قانون بر جایگزینی وراثت، همچنان اسم شان در پروانه به چشم می‌خورد. شش خانوار، افرادی هستند که پروانه دارند ولی دام ندارند. ۲۷ نفر (۸۷/۵ درصد) از آنان، پروانه‌هایشان را اجاره می‌دهند. ۲ نفر (۶/۲۵ درصد)، افرادی هستند که در شرایط کنونی دام دارند ولی پروانه ندارند. (جدول ۱).

۲-۳. روش تحقیق

پروژه در دو سطح اجرا شد. در مرحله نخست، نمایندگان عشایری برای پیگیری امور مدیریتی تعیین شدند و تفاهم‌نامه همکاری بین ارگان‌های مرتبط با نمایندگان مذکور منعقد شد. در مرحله بعد تأثیر این شیوه مدیریت بر فاکتورهای مهم پوشش گیاهی مانند ظرفیت، وضعیت، گرایش و درصد بهره‌برداری قبل از ورود و بعد از خروج عشایر از منطقه به شرح زیر بررسی شد:

۲-۳-۱. مرحله تعیین نمایندگان عشایری و

بررسی تأثیر مدیریت عشایری بر تغییرات پوشش گیاهی مراتع....

جدول ۱- تحلیل پروانه‌های چرای صادرشده در قشلاق طایفه حموله

تاریخ صدور پروانه		نوع پروانه		کل افراد		افراد دارای پروانه چرا در زمان ممیزی		افراد فوت شده که لیست شان هنوز در پروانه موجود است	
قبل از	۶۹-۵۸	بعد از	افرازی (انفرادی)	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۵۸	۶۹	-	*	۳۲	۱۰۰	۳۲	۱۰۰	۱۶	۵۰

ادامه جدول ۱.

ملاحظات	افراد غیر بومی		افراد بومی که دام دارند و پروانه ندارند (وضع موجود)		افراد بومی که پروانه‌هایشان را اجاره می‌دهند		افراد بومی که پروانه دارند و دام ندارند	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد نسبت به شرایط حاضر	تعداد	درصد	تعداد	درصد
فعالاً ۱۵ خانوار غیر پروانه دار در مراتع منطقه حضور دارند	۰	۰	۷۳/۳۳	۱۱	۶/۲۵	۲	۸۷/۵	۲۸

درصد بهره‌برداری = $\frac{(\text{تولید بعد از خروج} - \text{تولید قبل از ورود})}{\text{تولید قبل از ورود}} * 100$

۳. نتایج

۳-۱. تیپ‌های گیاهی منطقه پژوهش

براساس بررسی‌ها و بازدیدهای میدانی، دو تیپ گیاهی *Stipa capensis - Physorrhynchus chamaerapistrum- Convolvulus reticulates* (بهمن - کلمو-پیچک مشبک) با مساحت ۲۸۱۰/۲۵۲ هکتار (۵۲/۸۰ درصد از مساحت محدوده) و تیپ گیاهی *hirta Stipa capensis - Astragalus fasciculifolius - Hyparrhenia*

درصد بهره‌برداری. این شاخص‌ها در سال‌های تحقیق در دو مرحله در اردیبهشت‌ماه قبل از ورود عشایر و مهرماه بعد از خروج عشایر در مناطق معرف هر تیپ گیاهی ارزیابی شدند. در هر تیپ گیاهی ۲۰ پلات ۱ متر مربعی در طول دو ترانسکت ۵۰۰ متری مستقر شد و شاخص ظرفیت مرتع با استفاده از روش قطع و توزین، گرایش وضعیت با ترازوی گرایش و درصد بهره‌برداری نیز با استفاده از اختلاف تولید قبل از ورود و بعد از خروج عشایر طبق فرمول ۱ در تیپ‌های گیاهی و کل منطقه محاسبه شد:

فرمول (۱)

شکل ۱- سکونتگاه‌های زمستانی در وارگه‌ها یا یورت‌ها در تیپ شماره ۱

و *Hymenocarpus circinatus bruguierana* انواع یونجه یکساله، اسپرس یکساله و بارهنگ اشاره کرد.

۲-۳. نتایج آنالیز، ارزیابی و اندازه‌گیری

شاخص‌های پوشش گیاهی

نتایج بررسی‌ها طی سال‌های تحقیق، وضعیت و گرایش مرتع را قبل از ورود عشایر و بعد از خروج آنان از مرتع در تیپ ۱ به ترتیب متوسط و منفی و در تیپ ۲ ضعیف و منفی نشان داد. به همین ترتیب ظرفیت در هکتار در طول دوره بهره‌برداری برای تیپ ۱ از ۳۳٪ در سال اول به ۲۴۹٪ در سال آخر و برای تیپ ۲ از ۲۱٪ به ۱۷۴٪ واحد دامی رسید. درصد بهره‌برداری تیپ ۱ در سال اول ۳۷/۷۸ و سال آخر ۳۸/۸۲ بود. این ارقام برای تیپ ۲ به ترتیب ۴۴/۸۳ و ۴۳/۳۳ درصد برآورد شد (جدول ۲). نتایج تجزیه واریانس پارامترهای مختلف پوشش گیاهی اثر سال‌های مختلف آماربرداری بر همه پارامترهای تحت بررسی را در سطح ۱ درصد معنی‌دار نشان داد

(بهمن - گون خاردار - بریش) با مساحت ۹۴۲/۳۵ هکتار (۳۷/۰۳ درصد) تفکیک شدند (شکل‌های ۱ و ۲).

گونه‌های همراه، ۱۲۶ گونه گیاهی متعلق به ۴۰ خانواده (تیره) گیاهی و ۱۰۱ جنس گیاهی را شامل می‌شوند. گونه‌های اصلی منطقه، عناصر اغلب یکساله به‌ویژه یکساله‌های گندمی مثل بهمن و عناصر بوته‌ای با غالبیت گونه‌هایی نظیر کلمو (*Physorrhynchus*) پیچک

chamaerapistrum برگ‌مخملی (*Convolvulus reticulates*)، پیچک برگ‌تیز (*Convolvulus oxyphyllus*)، گون‌های چندساله، بریش (*Hyparrhenia hirta*) و حتی شکر تیغال جنوبی (*Echinops dichrous*) هستند. از دیگر گونه‌های یکساله گندمی می‌توان به *Stipa piliferum capensis* *Avena* *Bromus tectorum* *Heteranthelium* *Hordeum* و *Aegilops spp. ludoviciana* *gelaucum* و از پهن‌برگان علفی یکساله می‌توان به *Centaurea* *Carthamus oxyacantha*

شکل ۲- سیمای عمومی تیپ شماره ۲

جدول ۲- نتایج ارزیابی پوشش گیاهی قشلاق سرگیج بیسیم مسجدسلیمان در سال‌های تحقیق

بهره‌برداری (%)	گرایش		وضعیت		تولید (کیلوگرم)		ظرفیت (واحد دامی در هکتار در طول دوره بهره‌برداری)	شماره تیپ گیاهی	سال‌های تحقیق
	بعد از خروج عشایر	قبل از ورود عشایر	بعد از خروج عشایر	قبل از ورود عشایر	بعد از خروج عشایر	قبل از ورود عشایر			
۳۷/۷۸	منفی	منفی	متوسط	متوسط	۷۰	۱۱۲/۵	۰/۳۳	T1	۱۳۹۵-۱۳۹۴
۴۴/۸۳	منفی	منفی	ضعیف	ضعیف	۴۰	۷۲/۵	۰/۲۱	T2	۱۳۹۵-۱۳۹۴
۴۶/۶۶	منفی	منفی	متوسط	متوسط	۵۶	۱۰۵	۰/۳۰۸	T1	۱۳۹۶-۱۳۹۵
۴۳/۵۵	منفی	منفی	ضعیف	ضعیف	۳۵	۶۲	۰/۱۸	T2	۱۳۹۶-۱۳۹۵
۳۸/۸۲	منفی	منفی	متوسط	متوسط	۵۲	۸۵	۰/۲۴۹	T1	۱۳۹۷-۱۳۹۶
۴۳/۳۳	منفی	منفی	ضعیف	ضعیف	۳۴	۶۰	۰/۱۷۴	T2	۱۳۹۷-۱۳۹۶

(جدول ۳). هکتار و ظرفیت مرتع به ۰/۲۰۵ واحد دامی در هکتار در طول مدت چرا رسید. همچنین در سال‌های اول و سوم، بهره‌برداری در حدود ۴۱ درصد بود، در حالی که در سال دوم بیش از ۴۵ درصد بود (جدول ۴).

۴. بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مشکلات ایجادشده در نحوه مدیریت

مقایسه میانگین‌ها نشان داد که در سال اول پژوهش، تولید علوفه در نتیجه ظرفیت بیشتر از دو سال بعدی (دوم و سوم) بود. در حالی که در سال سوم بررسی به دلیل خشکسالی، تولید و ظرفیت مرتع کاهش یافت؛ به نحوی که تولید به ۷۲/۸۳۳ کیلوگرم در

جدول ۳- تجزیه واریانس پارامترهای پوشش گیاهی در منطقه پژوهش

منابع تغییرات	درجه آزادی	ظرفیت مترع	تولید علوفه	میانگین مربعات
سال	۲	۰/۰۰۶۶۸۹ **	۵۷۶/۲ **	۴۰/۵۶۹۳۵۵۶ **
خطای a	۶	۰/۰۰۰۳۴۴	۶/۰۲	۰/۳۸۸۸۸۸۹
تیپ	۱	۰/۰۵۴۴۵ **	۵۶۷۴/۶۷۵۵۶ **	۴۴/۶۵۱۲۵ **
سال × تیپ	۲	**	۱۹۹/۰۴۲۲۲ **	۵۷/۰۷۲۰۶۶۷ **
خطای a	۶	۰۰۰۰۷۷۸	۶/۷۵۳۳۳۳	۲/۲۷۷۷۷۷
کل	۱۷			
CV		۳/۶۸۳	۳/۱۴۲	۳/۵۵۶

جدول ۴ - مقایسه میانگین ظرفیت، تولید و درصد بهره‌برداری در سال‌های اجرای طرح

سال	ظرفیت مترع (واحد دامی/هکتار)	تولید علوفه (کیلوگرم/هکتار)	درصد بهره‌برداری
۱	۰/۲۷۱۷ ^a	۹۲/۴۳۳ ^a	۴۰/۸۰۱ ^b
۲	۰/۲۴۱۷ ^b	۸۲/۸۳۳ ^b	۴۵/۴۳۸ ^a
۳	۰/۲۰۵ ^c	۷۲/۸۳۳ ^c	۴۱/۰۷۵ ^b

نکته: حروف متفاوت در هر ردیف نشان دهنده تفاوت معنی‌دار بین آن گروه است (P<۰/۰۵).

ارزیابی شد. نتایج حاصل از تحلیل پروانه‌های چرای صادرشده برای عشایر منطقه نشان داد که بیشتر پروانه‌داران فاقد دام بودند و در مقابل هیچ یک از دامداران حاضر در عرصه پروانه نداشتند. براساس ماده ۲ از بند الف فصل چهارم اصلاحیه شیوه‌نامه فنی و اجرایی بهره‌برداری از مراتع کشور در سال ۱۳۹۹، پروانه چرای دام در صورت اجاره دادن آن باطل می‌شود و همچنین براساس ماده ۳ همین بند، ترک حرفه مرتعداری به مدت دو سال متوالی بدون اعلام کتبی به اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری موجب ابطال پروانه چرا خواهد شد. این قوانین عملاً در منطقه اعمال نشده است. از سویی به دلیل تغییرات آب‌وهوایی و خشکسالی‌های اخیر، تقویم کوچ قیدشده در پروانه‌های چرا رعایت نمی‌شود. این موضوع نشان‌دهنده ناکارایی پروانه‌های چرا در مدیریت مراتع منطقه است. تحقیقات

مراتع پس از ملی شدن جنگل‌ها و مراتع و نیز محدودیت‌های مدیریت دولتی، برخی متخصصان، واگذاری این مسئولیت به عشایر و فراهم کردن زمینه نقش‌آفرینی آنها در این زمینه را از راهکارهای برون‌رفت از وضع نامناسب و ناکارآمد نظام مدیریت دولتی می‌دانند. از این‌رو سازمان امور عشایر، مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور و سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، در پی تشخیص ضرورت اقدام ضروری در این زمینه، پس از تشکیل جلسات متعدد، تفاهم‌نامه اجرایی چهارجانبه‌ای را در تاریخ ۱۳۹۵/۱/۲۳ بین سازمان‌ها و مؤسسه مذکور و نمایندگان عشایر منعقد کردند و مراحل مطالعاتی پروژه به شکل مدیریت مشارکتی آغاز شد. تأثیر این شیوه مدیریت بر شاخص‌های مهم پوشش گیاهی مراتع مانند ظرفیت، وضعیت، گرایش و درصد بهره‌برداری

این پروژه برشمرد. ساختار و امکانات کنونی سازمان متولی پاسخگوی نیازهای عرصه گسترده مراتع کشور نیست. از سویی نگرش‌های بالا به پایینی و نبود زمینه‌های لازم برای مشارکت مردمی، اعمال مدیریت مشارکتی در مراتع را با مشکل مواجه کرده است. برخی محققان نیز نبود سیاست تمرکززدایی را مانعی برای اجرای مدیریت مشارکتی دانسته‌اند. تأثیر منفی نبود اعتبارات در توفیق پروژه‌های مدیریتی نیز توسط محققان تأیید شده است. افزون‌بر عوامل یادشده به ورود دام‌های هشت استان به خوزستان (حدود شش‌برابر ظرفیت) اشاره شده است که نتیجه آن تخریب کمی و کیفی علوفه مراتع این استان است. در کل می‌توان گفت که همه مسائل برشمرده به‌عنوان موانع مدیریت توسط نمایندگان عشایری مطرح شد و موفقیت پروژه در منطقه را تحت شعاع قرار داد. تأثیر مدیریت مشارکتی تعریف‌شده در بهبود شرایط مراتع قشلاقی سرگچ بیسیم مسجدسلیمان در حد ضعیف ارزیابی شد. همکاری بیش از پیش ارگان‌های مرتبط با نمایندگان عشایری در کنار پیگیری جدی نمایندگان مذکور می‌تواند نتایج سودمندتری برای مرتع و مرتعداران داشته باشد.

References

- Anonymous. 2016. Nomadic Affairs Management Site of Tehran Province. <http://www.ashayertehran.ir>. (In Persian).
- Bajian, Gh., 2007. A Review of Pasture Management in Nomadic Society in the Past and Present, Changes, Challenges and Strategies, Iranian Journal of Range and Desert Research 14(4), 524-538. (In Persian)
- Behzad, T., 2012. Grazing management. Forests,

Mohebbi *et al.* (2020) نیز مؤید این موضوع است. همچنین ارزیابی پوشش گیاهی تحت مدیریت تعریف‌شده نشان داد که وضعیت و گرایش مرتع قبل از ورود و بعد از خروج عشایر از مرتع در تیپ ۱ به‌ترتیب متوسط و منفی و برای تیپ ۲ ضعیف و منفی بود. به همین ترتیب ظرفیت در هکتار در طول دوره بهره‌برداری در هر دو تیپ کاهش یافت. درصد بهره‌برداری نیز در تیپ ۱ در سال آخر افزایش و در تیپ ۲ کاهش محسوسی نشان داد. تجزیه واریانس پارامترهای مختلف پوشش گیاهی نشان داد که اثر سال‌های مختلف آماربرداری بر همه پارامترها در سطح ۱ درصد معنی‌دار است. مقایسه میانگین‌ها نشان داد که در سال سوم بررسی به‌دلیل خشکسالی، تولید و ظرفیت مرتع کاهش یافت. با نگاه کلی به نتایج می‌توان دریافت که اعمال مدیریت نمایندگان عشایری در تغییرات شاخص‌های مهم پوشش گیاهی در طی سال‌های تحقیق چندان رضایت‌بخش نیست که دلایل آن را می‌توان نبود اراده جدی در سازمان متولی برای احاله مدیریت مراتع به خود عشایر، تخصیص نیافتن اعتبارات دولتی در طول اجرای طرح و نبود پیگیری جدی نمایندگان عشایری به‌دلیل نبود منافع شخصی در

Rangelands and Watershed Management Organization, Rangeland Affairs Office. (In Persian)

Child, B., Dalal-Clayton, B., 2004. Transforming approaches to CBNRM: Learning from the Luangwa experience in Zambia, in McShane, T.O., Wells, M.P. (Eds), Getting Biodiversity Projects to Work: Toward more Effective Conservation and Development, New York: Columbia University Press.

Jones, B.T.B., Murphree, M.W., 2004.

Community-based natural resource management as a conservation mechanism: Lessons and directions, in Child, B. (Ed.) Parks in Transition: Biodiversity, Rural Development, and the Bottom Line, London: Earthscan.

Mohebbi, A., Fayyaz, M., and Seyed Akhlaghi, S.J., 2017. Investigation of migration and rangeland management situation and feasibility study of its transfer to nomadic organizations (case study of Ardabil, Tehran, Khuzestan and Chaharmahal and Bakhtiari provinces). Final report of the project, Forest and Rangeland Research Institute. 450 p. (In Persian)

Mohebbi, A., Farzizadeh, Z., Rosemary, B. (2020). Assessment of the management of tribal people Range lands on the bases of grazing license (Case study: Tribal people of Tehran, Ardabil, Chaharmahalo Bakhtiari and Khozestan provinces). Under study project. Unpublished. RIFR. 560 p. (In Persian)

Murphree, M.W., 2004. Communal approaches to natural resource management in Africa: From whence and to where?, Journal of International Wildlife Law and Policy 7, 203-16.

Nelson, F., Agrawal, A., 2008. Patronage or Participation? Community-based Natural Resource Management Reform in Sub-Saharan Africa, Development and Change 39(4), 557-85.

Neef, A., 2005. Participatory approaches for

sustainable land use in Southeast Asia: An overview, in Neef, A., (Ed.), Participatory Approaches for Sustainable Land Use in Southeast Asia, Bangkok: White Lotus.

Ostrom, E., 2007. A diagnostic approach for going beyond panaceas, Proceedings of the National Academy of Sciences 104(39), 15181-187.

Poissonnet, M., Brudo, V., Dosso, M., 2006. La forêt protégée de Kakamega (Ouest Kenya) entre deux futurs immédiats: destruction annoncée ou gestion?. Cahiers Agricultures 15(5), 409-15.

Randrianalijaona, T.M., 2008. Gestion communautaire des ressources naturelles et développement durable, PhD, University of Antananarivo.

Seyed Akhlaghi, SJ, Mohebbi, A., Bunch Shafiei, Sh., 2020. Dust control studies of internal centers in Khuzestan province. Final report. Institute 550 p.

Vermeulin, C., 1997. Problématique de la décentralisation des forêts communautaires en forêt dense humide, Sud Est Cameroun, The African Rainforest and the Conservation of Biodiversity Workshop, Limbé, January. pp: 17-24.

Yousefi, M., Behbahani, N., 2014. Sustainable Management of Natural Resources Based on Participation of Local Communities (Successful Experience of International Project - RFLDL South Khorasan, Sarayan) Article Published on <http://nrskh.ir/article> (In Persian).